

NOVÁ METODIKA GENERELOV ZELENE – I.

Anna Dobrucká

*Katedra záhradnej a krajinskej architektúry, Fakulta záhradníctva a krajinného inžinierstva
SPU v Nitre, Tulipánová 7, 949 76 Nitra, e-mail: anna.dobrucka@uniag.sk,*

Abstract:

The creating of a settlement green system is more and more topical and it should be exercised in a special document and in urban plans. Our aim was to analyse existing methodologies (LANDEP, ÚSES, KEP, ÚPD) and their efficiency at the time of creating of a settlement green system. Consequently we analysed selected urban plans, cooperated on creating of them and tried to bring the green creating into the methodologies. On the base of the analyses and personal experiences we state, that it is possible to fully exercise a green creating and systematically plan it only in the shape of a separate, autonomous document, that means a general green scheme. As the methodologies of creating of general green schemes are fairly not actual anymore, it is necessary to create a new methodology in accordance with new world trends. The new methodology should fulfil roles of an urban planning groundwork and of an autonomous departmental conceptual document.

Key words: *Territorial system of ecological stability, landscape-ecological plan, general green scheme, urban plan, system of settlement green, sustainability of green, polyfunctionality of green, methodology of green creating.*

Úvod

V dňoch 3.5.-7.5.2004 sa konalo v Prahe zasadnutie IFLA (Medzinárodná organizácia záhradných a krajinných architektov). Sledujúc prednášky popredných svetových osobností z oblasti krajinskej architektúry a sledujúc nové trendy v urbanizácii dochádzame k záveru, že metodiky územného plánovania na Slovensku je potrebné zmieniť v duchu týchto nových trendov. To však neznamená náhradu ÚPD inými dokumentmi, len aktualizáciu metodík na spracovanie ÚPP a ÚPD. Keďže povinné spracovanie Krajinoekologického plánu vyplýva z legislatívy, je potrebné v plánoch na všetkých stupňoch klásť teraz väčší dôraz na *architektúru krajiny i tvorbu systému sídelnej zelene*. Najmä tvorba systému sídelnej zelene sa dnes javí ako podmienka udržania kvalitného života v zastavanom území. Generel zelene je v súčasnosti nepovinný územnoplánovací podklad, čo sa odráža v nedostatočnom riešení zelene v rámci ÚPD (Dobrucká, Štěpánková, 2001). Ako teda zeleň zachovať, podporiť, rozvíjať – teda udržať, keď všade okolo nás dochádza k výrubom, nezmyselným orezom stromov (až ich poškodzovaniu), k spevňovaniu plôch zelene pre parkoviská, ale i k nedostatočnému plánovaniu rozvoja tejto zložky sídla. Zaujímalo nás, nakoľko sú niektoré z existujúcich metodík použiteľné pre rozvoj systému sídelnej zelene a ako hodnotia sídelnú zeleň. Existujúce metodiky sme postupne analyzovali, a to metodiky Územného systému ekologickej stability (Izakovičová 2001; Jančura a kol.,1994) Krajinoekologických plánov (MŽP SR), Generelov zelene (Chudík, Tomaško,1980; Jelínková a kol.1982; Zibrinová a kol.,1984), územných plánov (Dobrucká, Štěpánková, 2001; Kolektív autorov, 1983; Krumpolcová a kol.,2002) i trendov v oblasti sídelnej zelene (Rózová,1999; Salašová,2002; Supuka,1987; Supuka a kol.,1991; Supuka,2000)

Materiál a metodika:

Pre hodnotenie sme si zvolili jestvujúce metodiky LANDEP, Územného systému ekologickej stability, Krajinoekologického plánu, Generelu zelene a Územného plánovania.

Z analýz metodík LANDEP, USES, KEP je zrejmé, že tieto sa zaoberajú prevažne krajinných prostredím (myslí sa mimo zastavaného územia obce). Dokonca i pripravovaný zákon o Krajinoekologickom pláne vyslovene uvádza, že tento dokument sa bude týkať územia obce mimo zastavaného územia. Ďalej sme zistili, že v rámci ÚPP boli spracované USESy a v rámci ÚPD-časť prieskumy a rozboru boli spracované Krajinoekologické plány, pretože to vyplývalo z legislatívy minulých rokov i z legislatívy súčasnej, kedy USES resp. KEP bol, resp. je povinná súčasť ÚPD (Legislatívne normy).

Analýza metodík ÚPD potvrdzuje, že sídelná zeleň je síce vnímaná ako súčasť sídelnej štruktúry, avšak je nedostatočne v urbanistickej štruktúre riešená a v regulatívoch sa uplatňovala len ojedinele. (Toto tvrdenie sa opiera o štúdium viacerých územných plánov obcí). Generel zelene spracovávaný nebol (resp. len výnimočne), pretože jeho spracovanie nebolo povinné a jeho spracovanie sa vykonalo na báze posúdenia jeho nutnosti riešiteľom ÚPN, prípadne bol spracovaný na základe záujmu investora o túto zložku sídelnej štruktúry. Riešenie GZ nad rámec ÚPD znamenalo, že sa ÚPD „predraží“, preto sa jeho spracovaniu vyhýbali ako urbanisti, tak i investori. Generel zelene sa v posledných rokoch teda prestal spracovávať a zeleň bola riešená len v rámci spracovávania ÚPD ako samostatná kapitola (často však len ako malý odsek v kapitole „životné prostredie“). Pod vplyvom ekologizácie územných plánov a investičnej výstavby dochádzalo teda k „nahradeniu“ Generelov zelene USES-mi a Krajinoekologickými plánmi, čo však nevedlo k dostatočnej podrobnosti hodnotenia a návrhov na tvorbu sídelnej zelene, ale len k povrchným konštatovaniam stavu. USES a KEP neboli dokumentami, ktorých cieľom bolo riešiť aj problém sídelnej zelene a ani udržateľnosť zelene v sídle. Pokusy ÚSES použiť i v zastavanom území sa ukázali nezmyselné, neriešili podstatu systému zelene, zeleň bola hodnotená (ak vôbec bola hodnotená) len z hľadiska ekostabilizujúceho (teda napr. vrstevnatosť porastov, zdravotný stav porastov, druhové zloženie porastov apod.), prípadne z hľadiska environmentálneho (funkčná účinnosť porastov), ale to skutočne len v ojedinelých prípadoch (Rózová,1999; Salašová,2002). Tak sídelná zeleň vo všeobecnosti nebola dostatočne analyzovaná a ani v návrhovej časti rešpektovaná. Podrobnejšiu analýzu zelene nevyžadovali ani USES, ani KEP, ani metodiky územného plánu. Zo zákona bolo však všetko v poriadku, pretože legislatíva bola naplnená, vecne však sídelná zeleň riešená bola len minimálne.

Spracovanie USES i KEP je odôvodnené a nespochybniteľné, avšak tieto boli spracované v rámci riešenia celého katastrálneho územia obce, teda v mierkach M=1:10000 a menších. Generel zelene si vyžaduje väčšiu mierku, a síce by mal byť spracovaný v takej mierke, v akej je vlastné zastavané územie obce alebo zóny (napr. 1:5000, 1:2000, 1:1000, 1:500). Metodika LANDEP uvažuje teoreticky i so spracovaním Lokálnych KEP v mierkach M=1:500 (Ružička,2000). Takýto dokument sme však na posúdenie jeho vhodnosti pre riešenie problémov sídelnej zelene nemali k dispozícii.

Analyzovali sme niekoľko metodík GZ (Chudík, Tomaško,1980; Jelínková a kol.,1982). Konštatovali sme u niektorých ich neaktuálnosť, resp. nevhodnosť pre riešenie sídelnej zelene, prípadne tiež len jednostranný pohľad na problematiku sídelnej zelene, zväčša len z hľadiska ekostabilizujúceho. Iné metodiky boli spracované nadčasovo a po ich miernej modifikácii by boli využiteľné i v súčasnosti (Chudík, Tomaško,1980; Krumpolcová a kol.,2002). Keďže metodiky Generelov zelene neboli v poslednom období aktualizované a využívané, vyvstala potreba riešenia novej metodiky Generelu zelene v intenciách nových trendov trvalej udržateľnosti i v intenciách aktuálnej legislatívy. Keďže sídelná zeleň je v priamom kontakte s človekom denne sa pohybujúcim v sídle, práve táto zložka má pre kvalitu jeho prostredia určujúci význam. Z toho vyplýva jasná potreba venovať tomuto fenoménu – teda sídelnej zeleni - zvýšenú pozornosť.

Analyzovali sme tiež legislatívu z pohľadu tvorby a udržania systému sídelnej zelene. Potreba spracovania Generelov zelene vyplýva zo Stavebného zákona, kde má Generel postavenie

územnoplánovacieho podkladu – avšak nepovinného! Už sme sa zmienili, že z dôvodu šetrenia finančných prostriedkov je asi naivné očakávať jeho masové spracovávanie, ak sa jedná o nepovinný podklad. Ostatné legislatívne normy s generelom zelene neuvažujú. Zákon o ochrane prírody a krajiny uvažuje o celoplošnou ochranou územia, jeho vykonávacia vyhláška požaduje spracovanie Dokumentov starostlivosti o dreviny. Tento dokument síce môže byť ako podporný pri tvorbe systému zelene, avšak nemá takú váhu ako KEP či ÚPD. Generel zelene by mal byť rovnocenným dokumentom s KEP. Potom by bol tento dokument spracovávaný, jeho závery by boli v regulatívoch rešpektované a bolo by možné budovať systém zelene cieľavedome. Alebo musí legislatívu nahradiť uvedomelosť občanov a obavy o kvalitu života budúcich generácií, čo sa však v spoločnosti neodráža. Generel zelene je potrebné (a aj možné) postupne pre obce spracovávať a využiť ich pri aktualizácii územných plánov, ktoré sa má uskutočniť v štvorročnom intervale, kedy je možné ich závery implementovať do územných plánov (Legislatívne normy).

Výsledky

Domnievame sa, že plochy zelene v zastavanom území by nemali plniť len funkciu ekostabilizujúcu, či environmentálnu a ani len estetickú. Plochy zelene by mali byť polyfunkčné, mali by prioritne odrážať potreby človeka, rešpektovať fenomén človeka a podporiť identitu daného miesta, s ktorým sa človek stotožnil. Zeleň je teda polyfunkčná zložka sídelnej štruktúry a mala by byť i takto hodnotená (ktoré funkcie sa ako plní) a podľa toho by mala byť i navrhovaná (aké funkcie by mala plniť). Preto sa domnievame, že zeleň by mala byť hodnotená z hľadiska:

- *ekostabilizujúceho* - to sa aj robí, metodiky s týmto hodnotením uvažujú (Jelínková 1982, Rózová 1999, Izakovičová 2001 ai.)
- *environmentálneho* - to sa robí len veľmi zriedka, resp. sa metodika neuplatňuje (Supuka 1991). Podobne je to s uplatňovaním „Indikátora trvalej udržateľnosti č.4“, ktorý nemá metodickú podporu pri tvorbe ÚPD. Ide o významný indikátor, ktorým by bolo možné podporiť trvalú udržateľnosť systému zelene v mestách (Hudeková, Salašová 2002).
- *urbanistického* – to sa znova robí len ojedinele (Supuka a kol.1991), pričom sa hodnotí len priestorovo-plošné zastúpenie zelene ale nie kvalita jednotlivých plôch. Z tohto hľadiska bola pomerne nadčasovo spracovaná metodika autormi Chudík, Tomaško a kol. 1987.
- *kultúrno-historického* – to sa prakticky nerealizuje a ani sa v metodikách s týmto aspektom neuvažuje, pritom sa jedná o historickú pamäť územia, o genia loci, autentičnosť územia, jeho historickú pravdivosť. Z tohto pohľadu je potrebné metodiky dopracovať.
- *architektonicko-umeleckého* – to sa tiež v metodikách neuplatňuje, nehodnotí sa súlad s architektúrou stavebných objektov, ani kompozícia jednotlivých plôch a tiež v urbanistickej kompozícii sa so zeleňou uvažuje len ojedinele.

K uvedenému názoru sme dospeli postupne tým, že sme realizovali analýzy metodík i spracovaných územných plánov a návrhov na tvorbu systému zelene v rôznych dokumentoch. Následne sme sa sami v niekoľkých prípadoch pokúsili využiť jestvujúce metodiky na presadenie záujmov tvorby systému sídelnej zelene.

Dolné Štítare (Štěpánková a kol.2003): sídelná zeleň bola spracovaná ako samostatný dokument. Metodika bola ešte neusporiadaná a nevyvážená, najväčší dôraz bol kladený na ekologické a ekostabilizujúce charakteristiky plôch zelene, a to preto, že sme vychádzali z jestvujúcich metodík a z predpokladu, že sú dobré a použiteľné i v súčasnosti. Problém sa ukázal vtedy, keď urbanisti mali zapracovať výsledky GZ do ÚPD. Mnohé výstupy z GZ sa

im nezдали relevantné, resp. malé plochy zelene sa v urbanistickej kompozícii stratili vo funkčných zónach ako ich súčasť.

Jelšovce (Regioplán-Mederly, Dobrucká 2001): sídelná zeleň bola spracovaná v rámci Územného systému ekologickej stability. Metodika analýz i hodnotenia bola po konzultácii s urbanistami značne zjednodušená, najväčší dôraz sa kládol na plošno-priestorové hodnotenie plôch zelene a hodnotenie porastov, teda jeho ekostabilizujúcu hodnotu. Takto spracovaný dokument urbanisti prijali a pokladali ho za dostatočný pre stanovenie regulatív, ktoré v tomto prípade vypracovali bez účasti špecialistu - krajinného architekta. Prínosom bolo, že sa v tejto metodike spojilo urbanistické hľadisko s ekostabilizujúcim aspektom. Nevýhodou bolo, že sídelná zeleň zostala v polohe „rozpracovanej“, neúplných a z nášho pohľadu i nedostatočných rozborov, hodnotení i návrhov. Problém krajiny bol oveľa hlbšie rozpracovaný, keďže vychádzal z platnej metodiky USES. Vznikol tak nevyvážený dokument USES. Problematike krajiny sa hlbšie venovali pri prerokovaniach i objednávateľ, urbanista i ďalšie profesie. Pre nás to bol signál, že je potrebné o Genereloch zelene, ich význame pre systém zelene oveľa intenzívne hovoriť na úrovni odbornej (profesií architekt a krajinní ekolog), ale i na úrovni rozhodovacích orgánov – samospráva.

Hrušovany (Kolektív autorov 2002): Tu bola sídelná zeleň riešená v rámci Krajinoekologického plánu. Hoci tento prístup vyplýval z metodiky KEP a vniesol do ÚPD nový (a významný) rozmer, predsa sa v celkovom kontexte alarmujúci stav sídelnej zelene stratil v množstve informácií a rozsiahlych textov, ktoré KEP sebou priniesol. Keďže KEP je územnoplánovacím podkladom (aj keď spracovávaným v rámci PaR), ťažko sa urbanista orientoval v množstve získaných informácií v rámci KEP. Sídelná zeleň bola síce spracovaná v mierke M=1:5000, avšak výstup v rámci KEP boli v mierke M=1:10000, čo bolo z hľadiska grafiky a jej prehľadnosti nedostatočné, preto boli neskôr výkresy v rámci tvorby ÚPD upravené znova do mierky M=1:5000. Regulatívy ÚPD sa tvorili bez špecialistov, ktorí sa na tvorbe KEP podieľali. Zrejme urbanisti a ani investor necítili potrebu ďalšej spolupráce s krajinným ekologom a krajinným architektom na dokumente. Znova sa nám potvrdilo, že je potrebné sídelnú zeleň riešiť samostatným dokumentom, a to aj v prípade, že v návrhovej časti tento KEP obsahoval návrh na regulatívy v ÚPD. Domnievame sa, že je potrebné v odborných kruhoch viac komunikovať s urbanistami o tvorbe KEP resp. GZ. Podobne je potrebné komunikovať so samosprávou. Neodbornosť samosprávnych orgánov v tejto problematike len umocnila náš dojem o nepochopení problémov. Na prerokovania bol pozvaný len generálny dodávateľ ÚPD, takže o problémoch sídelnej zelene sa diskusie prakticky nevedli. Bolo by vhodné k významným rozhodnutiam samosprávy vo veci sídelnej zelene prizývať špecialistov – konzultantov, ktorým v obci dôverujú, a tí by mohli obec zastupovať, resp. robiť obci poradcov. Každá obec by mala mať svojho krajinného architekta.

Opatovská Nová Ves (Kolektív autorov 2002): pri riešení sídelnej zelene v rámci KEP sa nám v tomto prípade osvedčilo vytvorenie samostatnej rozsiahlej kapitoly o sídelnej zelene. Je však nutné zdôrazniť, že sídelná zeleň bola hodnotená v mierke M=1:2000 a mala spracovanú samostatnú výkresovú časť, KEP bol teda značne rozšírený o nové výstupy. Tiež pri zostavovaní metodiky sme vychádzali z faktu, že zeleň je zložkou sídelnej štruktúry a teda musia byť akceptované okrem ekostabilizujúceho a environmentálneho hľadiska i nové aspekty – urbanistický a historický (kultúrny). V tejto metodike však boli tieto aspekty hodnotené zatiaľ len metódou váženia, teda napr. územie historicky zaujímavé dosiahlo väčší počet bodov v hodnotení. Je to však už zase posun do kvalitatívne vyššej roviny.

Záver

Z uvedeného vyplýva, že jestvujúce metodiky USES a KEP sú pre hodnotenie sídelnej zelene nevhodné. Metodiky ÚPD sa v praxi zeleňou zaoberajú len okrajovo, urbanisti ešte

nevnímajú sídelnú zeleň ako polyfunkčný priestor podieľajúci sa významne na zvýšení kvality života. Metodiky GZ sa uplatňujú len výnimočne a o ich podrobné spracovanie nie je pri tvorbe ÚPD záujem. Z uvedeného vyplýva potreba spracovania novej metodiky GZ pre potreby územného plánu, ktorá by bola jednoduchá a výstižná. Následne v prípade záujmu investora je možné spracovať Generel zelene ako oborový a koncepčný dokument pre rozvoj a udržanie sídelnej zelene v zastavanom území. Tu by sa mala uplatniť podrobnejšia metodika spracovania GZ. Jednoznačne by však GZ mali spracovávať krajinní architekti s urbanistickým zameraním a nie krajinní ekológovia, urbanisti alebo iné profesie. Krajinní architekti by sa tak mali stať jednoznačne rovnocennými členmi riešiteľského tímu pri tvorbe ÚSES, KEP i ÚPD.

Podakovanie: Príspevok bol spracovaný vďaka finančnej podpore grantových projektov VEGA č.1/1314/04 a 1/1318/04.

Literatúra:

- Brath, J.,** 2001: Úvahy o architektúre, urbanizme i fenomóne človeka. Vydavateľstvo STU v Bratislave, 164 s. ISBN 80-227-1592-1
- Dobrucká, A., Štěpánková R.,** 2001: Územné – ekologické pánovanie, Prehľad ekologického výskumu na Slovensku, 3.ekologické dni Nitra, 20.-21. marec 2001, Slovenská ekologická spoločnosť pri SAV, edícia Ekologické štúdie IV., s.231-235.
- Hudeková, Z., Salašová, A.,** 2002: Trvalo udržateľný rozvoj miest a problematika zelene. In: Zborník referátov „Sídlo-park-krajina“ vydala SPU Nitra, 263 s., ISBN 80-8069-170-3
- Chudík, M., Tomaško, I.,** 1980: Metodické zásady pre vypracovanie územných generelov zelene sídelných útvarov, Slovenská komisia pre vedeckotechnický a investičný rozvoj, Bratislava.
- Informace** – tvorba a údržba zelene.,1985: VŠÚOZ Pruhonice.
- Izakovičová, Z.,** 2001: Nové metodické pokyny pre tvorbu ÚSES v Slovenskej republike. In: Zborník z odborného seminára „Nekonvenčné prístupy k tvorbe slovenského vidieka“, FZKI SPU Nitra, 164 s.10-15, ISBN 80-7137-917-4
- Jančura, P. a kol.,** 1994: Metodika územného systému ekologic. stability. SAŽP Bratislava.
- Jelínková, M. a kol.,** 1982: Generely zelene. Aktuality VŠÚOZ Pruhonice.
- Kolektív autorov.,** 1983: Zásady a pravidla územního plánování, díel 1-5, VÚVA a URBION, Brno, Bratislava. Koncepcie funkčních složek, část 3.6.-Zeleň
- Kolektív autorov.,** 2002: Krajinoekologický plán obce Hrušovany, Regioplán.
- Kolektív autorov.,** 2002: Krajinoekologický plán obce Opatovská Nová Ves, Regioplán.
- Krumpolcová, M. a kol.,** 2002: Štandardy minimálnej vybavenosti obcí. Metodika pre obstarávateľov a spracovateľov územných plánov. MŽP SR, Bratislava.
- MŽP SR,** 2001: Metodický postup spracovania krajinoekologického plánu v rámci prieskumov a rozborov územného plánu obce.
- Rózová, Z.,** 1999: Prístupy k riešeniu systémov sídelnej zelene s využitím metodík LANDEP a ÚSES. Habilitačná práca, KZKA, FZKI, SPU v Nitre.
- Ružička, M.,** 2000: Krajinoekologické plánovanie – LANDEP I. (Systémový prístup v krajinskej ekológii). Edícia Biosféra, Bratislava , 120 s., ISBN 80-968030-2-6
- Regioplán** –Peter Mederly, Anna Dobrucká., 2001: MÚSES obce Jelšovce
- Salašová, A.,** 2002: Systémy zelene sídla. In: Zborník referátov „Sídlo-park-krajina“ vydala SPU Nitra, 263 s., ISBN 80-8069-170-3

Supuka, J., 1987: Normy zelene a oceňovanie stromov v sídlach. VEDA, vydavateľstvo SAV, Bratislava, 180 s.

Supuka, J. a kol., 1991: Ekologické princípy tvorby a ochrany zelene. VEDA, vydavateľstvo SAV, Bratislava, 308 s. ISBN 80-224-0128-5

Supuka, J., 2000: Rezervné priestory a možnosti riešenia vegetačných štruktúr sídla. In: Zborník zo seminára „Proces premien prírodných priestorov v štruktúre sídla“, Vydavateľstvo STU Bratislava, str. 40-42, ISBN 80-227-1477-1

Štěpánková, R. a kol., 2003: Závěrečná správa z Grantového projektu VEGA 1/8169/01, „Riešenie urbanisticko-architektonických a vegetačných úprav vo vidieckej krajine“, SPU Nitra.

Zibrinová, A. a kol., 1984: Kritériá pre tvorbu sídiel. ALFA – vydavateľstvo technickej a ekonomickej literatúry, Bratislava, 178 s., interná publikácia č. 63-120-84-05

Legislatívne normy:

Ústava Slovenskej republiky

Stavebný zákon 4. 237/2000 Z.z. a jeho vykonávacie vyhlášky

Zákon o ochrane prírody a krajiny č. 543/2002 Z.z. a jeho vykonávacie vyhlášky

Zákon 416/2001 Z.z. o prechode niektorých pôsobností z orgánov štátnej správy na obce a na vyššie územné celky

Normy ČSN DIN 18915, 18916, 18918, 18919, 18035-4, 18035-2